

POEZIE DÁLNEHO VÝCHODU A STUDENTI ANEB K MĚŘENÍ ČTENÁŘSKÉ RECEPCE STATISTICKÝMI METODAMI

Jaroslav Vala

Abstrakt

Článek se věnuje otázce výzkumu čtenářské recepce lyrické poezie. Nejprve popisujeme postup při konstrukci výzkumného nástroje vycházejícího ze sémantického diferenciálu. Poté informujeme o výzkumu mezi studenty prvních a čtvrtých ročníků vybraného gymnázia, ve kterém jsme sledovali jejich čtenářské reakce na lyrické básně s přírodní tematikou. Básně byly vybrány z různých uměleckých období a směrů. Na závěr přinášíme podrobnější výsledky u básně z Dálného východu.

Klíčová slova

Čtenářská recepce, pedagogický výzkum, sémantický diferenciál, didaktika literární výchovy, lyrická poezie.

Abstract

Far eastern poetry and students

(Statistical methods and the research of readers' reception)

In the article, focused on the monitoring of perceptive reading of lyrical poetry, we firstly shortly describe the construction of a research instrument based on the semantic differential method. By means of this method we monitored the readers' reception (students from the 1st and the 4th grade of the chosen grammar school) of eight poems with the naturalistic theme. The poems were from different periods and countries. We publish detailed findings about poetry from the Far East.

Keywords

Readers' reception, pedagogical research, semantic differential, methodology of literary education, lyric poetry.

Úvod

Při zkoumání čtenářství žáků základních a středních škol bývá pozornost soustředěna především na vnější okolnosti recepce: např. na počet přečtených knih, množství knih v domácí knihovně, postavení čtenářství mezi ostatními volnočasovými aktivitami apod. Dlouhodoběji se zaměřujeme na sledování čtenářské recepce poezie, a rádi bychom proto upozornili na výzkumnou metodu vycházející ze sémantického diferenciálu (SD), kterou jsme zkonstruovali v roce 2002 a poté v dalších letech ověřovali na základě několika výzkumů realizovaných mezi středoškolskými studenty. Na analýze výsledků vybrané básně přinášíme ukázkou toho, jaké konkrétní možnosti metoda nabízí.

Cíl výzkumu

Výstižnou charakteristiku lyrické poezie přináší Mistřík (1972), který především zdůrazňuje její intimitu: „*Báseň nemá ráda třetího ... potřebuje kolem sebe klid, ticho, potřebuje tmu, aby měla dost prostoru k uplatnění své síly*“ (s. 9). Uznáme-li jeho slova za hodna platnosti, pak musíme konstatovat, že pozice učitele v literární výchově je dosti náročná. Právě učitel totiž vstupuje intimního dialogu mezi žákem a textem a svým necitlivým přístupem jej může narušit.

Podobně obtížná je výzkumná snaha zaznamenat čtenářskou recepci v její komplexnosti, neboť často ani čtenář sám není schopen ji pocitově zachytit, natož verbalizovat. Často se jedná o prchavé prožitky, které se postupně mohou proměňovat, dozrávat a vzdorovat jednoznačnému uchopení. Jsme však přesvědčeni, že je možno exaktně zachytit dílčí část recepce, tj. bezprostřední čtenářský dojem z díla záhy po jeho přečtení.

Hlavním cílem výzkumu bylo nalezení metody, která by byla schopna zachytit měřitelnou část recepce, tj. aktuální vnitřní prožitek respondenta z daného textu. V souladu s recepční estetikou jsme přesvědčeni o tom, že v literární výchově by se mělo vycházet především z žákovy reakce na básnické texty (bliže viz Pike, 2000; Fleming, 1992). Představovaná metoda právě tuto možnost nabízí.

Dalším cílem bylo sledování čtenářské recepce vybraných básnických textů. Získaná zjištění je možno využít v pedagogické praxi při hledání vhodných metodických přístupů.

Metody a průběh výzkumu

Výzkumný nástroj byl zkonstruován v několika předvýzkumech na bázi metody sémantického diferenciálu C. Osgooda (1959). Ve své klasické podobě umožňuje tato metoda měřit individuální, psychologické významy u lidí, přičemž každý pojem se posuzuje z hlediska tří faktorů – faktoru hodnocení, potence a aktivity (Kerlinger, 1972). Postupnými úpravami standardní verze zmíněného výzkumného nástroje s ohledem na zkoumaný materiál jsme vytvořili jeho specifickou verzi, která byla schopna zaznamenávat výsledky čtenářské recepce. Tři izolované faktory jsme označili jako faktor **srozumitelnosti (S)**, **hodnocení (H)** a **působivosti (P)**. Z původní standardní verze sémantického diferenciálu jsme převzali pouze faktor hodnocení, avšak s částečně odlišnými škálami. Zbývající dva faktory jsme získali postupným doplňováním a obměňováním dalších škál a sledování jejich faktorových nábojů. U básní testovaných v předvýzkumu reliabilita mírně kolísala, přesto se udržovala v poměrně vysokých hodnotách. Cronbachův koeficient alfa se pohyboval u jednotlivých faktorů v těchto intervalech: *srozumitelnost 0,87–0,95, hodnocení 0,88–0,94, působivost 0,75–0,86*. Podrobný postup při konstrukci měrného nástroje a při ověřování jeho spolehlivosti statistickými metodami (metodou faktorové analýzy, metodou půlení a Cronbachovým koeficientem alfa) byl zveřejněn v odborném pedagogickém tisku. (Vala 2003a, 2003b)

Podoba výzkumného nástroje je následující:

srozumitelná		nesrozumitelná
komplikovaná		jednoduchá
nechápu		chápu
nejasná		jasná
odkrytá		skrytá
průhledná		neprůhledná
líbí		nelíbí
nečetl bych ji znovu		četl bych ji znovu
špatná		dobrá
ošklivá		krásná
přitahuje mě		nepřitahuje mě
příjemná		nepříjemná

slabá

hluboká

ostrá

malá

účinná

mocná

silná

mělká

tupá

velká

neúčinná

bezmocná

Hlavního výzkumu v rámci autorovy disertační práce (2004) se zúčastnilo 228 studentů Slovanského gymnázia v Olomouci ve věkové kategorii 15–16 let a 18–19 let, kterým bylo k posouzení předloženo z různých uměleckých období a směrů těchto 8 lyrických básní s přírodní tematikou:

P. Vergilius Maro: Často jsem... (*Písň pastvin a lesů*, Praha 1994) (B1)

A. Sova: Jarní noc (*Květy intimních nálad a jiné básně*, Praha 1960) (B2)

A. S. Puškin: Mračno (*Lyrika II*, Praha 1956) (B3)

T. Tasso: Slyš, vlny šepotají (*Navštívení krásy*, Praha 1964) (B4)

J. Karásek ze Lvovic: Růže hřbitovů (*Ocúny noci*, Praha 1985) (B5)

Paní Ise: Jarní déšť (*Verše psané na vodu*, Praha 2002) (B6)

L. de León: Přec jeden ptáček... (*Kéž hoří popel můj*, Praha 1967) (B7)

V. Závada: Marnotratný kraj (*Básně*, Praha 1954) (B8)

Při výběru jsme usilovali o to, aby každá z básní co nejvěrněji reprezentovala poezii daného historického období či uměleckého směru. Podobně jako v předchozí fázi výzkumného šetření, zaměřeného na konstrukci měrného nástroje, byly i tentokrát básně studentům předloženy bez uvedení jmen autorů. Usilovali jsme o to, aby respondenti při posuzování textů vycházeli pouze z nich samých a nenechali se ovlivnit mimoliterární zkušeností. Z 228 studentů, kteří se výzkumu zúčastnili, odevzdali tři nevyplněný formulář, další čtyři formuláře byly vyřazeny kvůli jejich neúplnému či očividně nedbalému vyplnění. Celkový počet zpracovávaných dotazníků byl 221.

Respondenti byli rozděleni v průběhu zpracovávání výsledků do několika kategorií, v rámci kterých i mezi kterými byly sledovány rozdíly. Kvůli omezenému rozsahu příspěvku zde dané kategorie uvádíme bez vysvětlujících komentářů i očekávaných výsledků:

$K1 = K1(a)$ - 1. ročník (116 respondentů), $K1(b)$ - 4. ročník. (105 respondentů)

$K2 = K2(a)$ - muži (69), $K2(b)$ - ženy (152)

$K3 = K3(a)$ - čtenáři (178), $K3(b)$ - nečtenáři (43)

$K4 = K4(a)$ - čtenáři poezie (78), $K4(b)$ - nečtenáři poezie (143)

$K5 = K5(a)$ - humanitní zaměření (106), $K5(b)$ - přírodovědné zaměření (115)
 $K6 = K6(a)$ - extrovert (121), $K6(b)$ - introvert (100)

Ověření funkčnosti výzkumného nástroje a reliability provedeného měření

Faktorová identita námi navržené výzkumné škály byla v předvýzkumu opakovaně úspěšně ověřována, podobně jako byla sledována reliabilita provedených měření. Avšak úsilí o přesné výsledky nás vedlo k tomu, že jsme ověřovali funkčnost výzkumného nástroje i tentokrát.

Prvním krokem při zpracovávání výsledků bylo proto ověření faktorové identity škál, abychom znovu ověřili a potvrdili funkčnost námi zkonstruovaného nástroje. Získaná data u všech osmi básní jsme podrobili faktorové analýze pro tři faktory. Z celkového počtu 144 škál (18 škál pro každou z osmi básní) byly hodnoty faktorových nábojů pouze ve dvou případech nižší než 0,6. Jedná se o škály z faktoru působivosti (škála 14 u básně B1 a škála 15 u básně B8), nicméně ani v těchto případech se nejedná o výsledky výrazně „rozmazané“, tj. hodnoty konkrétního faktorového náboje jsou vyšší než 0,5, zatímco u dalších dvou faktorů jsou hodnoty výrazně nižší. V příloze (č. 1) uvádíme tabulku s výsledky faktorových nábojů u námi sledované básně z Dálného východu.

Ke zjišťování reliability provedených měření jsme využili *metodu půlení (split-half method)* a *Cronbachův koeficient alfa*. Použitím dvou metod jsme chtěli dosáhnout větší jistoty při vyvozování závěrů o platnosti realizovaných měření. Při použití metody půlení jsme se zaměřili na konzistenci škál každé básně (pro jednotlivé faktory zvlášť) a na konzistenci škál pro každý faktor v součtu výsledků všech 8 básní (B 1–8). Při použití Cronbachova koeficientu alfa jsme kromě výše zmíněných aspektů posuzovali konzistenci všech škál u každé básně.

Z výsledků vyplývá, že reliabilita provedených měření je podle obou metod dostatečně vysoká. U jednotlivých básní interval lehce kolísá, nicméně i tak se udržuje ve vysokých hodnotách: např. Cronbachův koeficient alfa pro srovnatelnost 0,859–0,933, hodnocení 0,895–0,951 a působivost 0,813–0,889 (viz příloha 2).

Provedené měření vykazalo dostatečnou stabilitu, a proto jsme mohli získaná data podrobit další analýze a přistoupit také k interpretaci výsledků.

Výsledky výzkumu u básně z Dálného východu

Výsledky získané zmíněným výzkumem byly velmi rozsáhlé, část z nich, týkající se především celkových výsledků, již byla publikována. V tomto článku se

soustředíme výlučně na analýzu výsledků u vybrané básně a ukážeme, jaké konkrétní výsledky může použitá metoda přinášet. Text posuzované básně zní:

Báseň 6

Jarního deště kapičky mléčné
kanoucí po vrby větvičkách:
Nejsou to perly
navlečené
na pěti šňůrečkách?

Poezie Dálného východu je postavena vždy na *komunikaci*, nikoli pouze na vnitřním světě básníka. Tady to zvláště dobře ukazují poslední tři verše, které jsou otázkou někomu, kdo stojí mimo báseň. Pětiverší má navíc charakter jakéhosi krátkého postřehu, je jakýmsi za tepla podaným nápadem. To, že není míněno smrtelně vážně, naznačují patrně i zdrobněliny. Moc obrazu tu nestojí na asociacích nebo na tom, jak moc je brán vnitřně vážně, nemá ani antické pochopení pro tragickou krásu. Jde spíše o jakýsi letmý postřeh.

Síla této básně a japonského i čínského básnictví vůbec spočívá ve schopnosti vtáhnout přírodu do lidského světa (tedy ne přímo do nitra jednoho subjektu), který je sám o sobě možná všední, banální, avšak tímto jeho rozšířením na přírodu dostává peť neobvyklosti a překvapivé krásy. Souvisí to i s dálnovýchodními náboženstvími, protože jak konfucianismus a taoismus, tak i šintoismus vyznávají hluboké, mystické sepětí mezi těmito dvěma světy.

Při sledování čtenářské recepce této méně obvyklé básně jsme svoji pozornost zaměřili zejména na sledování faktoru srozumitelnosti. Očekávali jsme, že právě v tomto faktoru by se mohly vyskytnout největší rozdíly mezi kategoriemi. Soustředili jsme se zejména na sledování rozdílů mezi studenty z hlediska věku a pohlaví. Předpokládali jsme, že studenti 4. ročníků budou vzhledem k větší čtenářské zkušenosti považovat daný text za srozumitelnější. Podobně jsme vyšší míru porozumění očekávali u ženských respondentů vzhledem k jejich větší vnímavosti i citlivosti vůči jemným nuancím textu.

Hypotézy k básni B6

H1: Studenti 4. ročníku (K1b) budou považovat báseň za srozumitelnější než studenti 1. ročníku (K1a).

H2: Ženy (K2b) budou považovat báseň za srozumitelnější než muži (K2a).

Tab. 1

Výběr z výsledků – hodnoty sémantického diferenciálu (SD) u B6

	Srozumitelnost (S)	Hodnocení (H)	Působivost (P)
Průměr B6	5,44	4,388	2,858
Průměr B1-B8	4,652	4,35	4,133

Nejvyšších hodnot SD u B6 dosáhli ve faktoru:

- srozumitelnosti – čtenáři poezie (5,756),
- hodnocení – čtenáři poezie (4,701),
- působivosti – extraverti (3,015).

Nejnižších hodnot SD u B6 dosáhli ve faktoru:

- srozumitelnosti – nečtenáři poezie (5,274),
- hodnocení – nečtenáři (4,182),
- působivosti – introverti (2,668).

V porovnání se zbývajících sedmi posuzovanými básnickými texty se báseň B6 umístila ve výsledném pořadí podle jednotlivých faktorů takto: S – 2. místo, H – 4. místo, P – 8. místo.

Tab. 2

Rozdíly v posuzování B6 v jednotlivých kategoriích (výsledky t-testu)

Báseň 6	S	H	P
K1	0,44667	0,35718	0,24891
K2	0,5396	0,83394	0,35543
K3	0,65618	0,22899	0,5124
K4	0,0114	0,00012	0,46665
K5	0,13829	0,52876	0,24118
K6	0,47132	0,39272	0,02534

Pozn.:

Statisticky významné rozdíly (na hladině významnosti 0,05) jsou tučně zvýrazněny.

Na základě výsledků zamítáme obě hypotézy (H1 a H2). V posuzování srozumitelnosti básně nebyl v rozporu s našimi předpoklady zjištěn statisticky významný rozdíl mezi studenty 1. a 4. ročníku ani mezi muži a ženami.

Diskuse výsledků

Báseň je vnímána ve většině případů velmi podobně, statisticky významné rozdíly se projevují jen ve třech případech:

Kategorie K4 (faktor srozumitelnosti S a faktor hodnocení H) – velmi výrazně převyšují hodnotami SD v těchto faktorech ostatní respondenty čtenáři poezie (S – 5,756, H – 4,701). Výsledek může být dán neobvyklostí básně, protože s podobnou formou poezie se studenti setkávají ve školní literární výchově zřídka. Častěji se k ní dostanou ti studenti, kteří čtou poezii sami z vlastního zájmu. Báseň vyžaduje u čtenáře značnou otevřenost a schopnost vnímat drobné nuance pocitů a nálad. Překvapivě vyrovnaný je však u této kategorie (K4) výsledek u faktoru působivosti. Jemná báseň, jejíž kouzlo nespočívá v emocionální výbušnosti, nýbrž v pozoruhodné lehkosti, oslovila v tomto faktoru stejně jak čtenáře poezie, tak i studenty, kteří básně nečtou.

Kategorie K6 (faktor působivosti P) – extraverti vykazují v tomto případě statisticky významný vyšší stupeň u působivosti. Může to být způsobeno jemností básně a větší ochotou extravertů nadchnout se pro ni a dát svým pocitům volný průchod.

Závěr

Poukázali jsme na možnost, jak lze exaktně zaznamenávat a lépe poznávat čtenářské prožitky respondentů. Získané údaje mohou sloužit při hledání vhodných metodických postupů v rámci literární výchovy.

Poezie Dálného východu představuje typ textů, které reprezentují kulturu velmi vzdálenou středoevropskému vidění světa. A právě svou neobvyklostí může tato báseň svým originálním způsobem zasáhnout i nečtenáře. Jde o důkaz, že poezie nemusí vždy vyjadřovat komplikované pocity nesrozumitelným způsobem.

Za pozornost stojí zejména skutečnost, že faktor působivosti je velmi vyrovnaný a že třeba nečtenáři (K3) jej považují dokonce za mírně vyšší než čtenáři. Důvodem může být jednoduchost a stručnost básnického textu, který na ně neklade příliš velké nároky, neboť se nemusí k četbě příliš nutit ani se při ní příliš namáhat, což se následně odrazí v pozitivním přijetí. Z výsledků dále vyplývá, že studenti básně považují za nenáročnou a hodnotí ji spíše pozitivně. Různé kategorie respondentů ji přijímají dosti podobně, rozdíly nejsou ani z hlediska jejich věku, proto je vhodné pracovat s podobnými texty již od nižších ročníků.

Ve volných vyjádřeních studentů k básni se setkávají dva extrémní pohledy: dokonalé přijetí a absolutní odmítnutí. Negativní čtenářské reakce svědčí zřejmě o nedostatečné vnímavosti vůči danému básnickému textu a o jeho nepochopení.

Pozitivní hodnocení

- je milá; něžně popsal(a) jaro ve dvou větách,
- líbí se mi, protože je hravá a milá,
- působí hřejivě a roztomile, líbí se mi zdrobnění slov, je taková milá,
- je taková sladká, jako pro děti, jemná a čistá.

Negativní hodnocení

- je primitivní, nic podle mě nevyjadřuje,
- to snad ani není báseň,
- připadá mi neuvěřitelně mělká, pro děti předškolního věku,
- působí na mě dětsky, a to není můj styl.

Literatura

- FLEMING, M. Pupils'preception of the nature of poetry. *Cambridge Journal of Education*, 1992, roč. 22, č. 1, s. 31–41.
- KERLINGER, F. N. *Základy výzkumu chování*. 1. vyd. Praha: Academia, 1972.
- MISTRÍK, J. *Hľadanie profilu básne*. Bratislava: Obzor, 1972.
- OSGOOD, C., SUCI, G., TANNENBAUM, P. *The Measurement of Meaning*. 1. vyd. Urbana: University of Illinois Press, 1957.
- PIKE, M. Keen Readers: adolescents and pre-twentieth century poetry. *Educational Review*, 2000, roč. 52, č. 1, s. 13–28.
- VALA, J. K reliability měření literární recepce sémantickým diferencialem. *Pedagogická orientace*, 2003a, č. 2, s. 98–103. ISSN 1211-4669.
- VALA, J. Využití metody sémantického diferenciálu v literární výchově. *Pedagogická orientace*, 2003b, č. 1, s. 81–89. ISSN 1211-4669.
- VALA, J. Výzkumy čtenářské recepce lyrické poezie. *Téma*, 2005, č. 8. ISSN 1214-505X.
- <http://www.gasbag.wz.cz/tema/index2.htm>
- Verše psané na vodu: starojaponská pěťverší*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-424-4.

Příloha 1

Výsledky faktorové analýzy u básně B6

(faktorové náboje rotované faktorové matice)

Škály	S	H	P
S1	0,849535	0,2145849	0,009573
S2	0,7355	0,042557	-0,2138808
S3	0,900622	0,1942411	0,003439
S4	0,917027	0,1814423	0,0533697
S5	0,8803	0,0172025	-0,0818913
S6	0,853549	0,0635453	-0,0124256
S7	0,1830893	0,850191	0,1986661
S8	0,1767353	0,776768	0,2795014
S9	0,1026199	0,83633	0,2038553
S10	0,1080787	0,820706	0,1293735
S11	0,0218534	0,799953	0,3317105
S12	0,1350098	0,733809	0,1448879
S13	-0,0027248	0,2758618	0,818311
S14	-0,0570926	0,097992	0,804504
S15	-0,0598257	0,0748661	0,632651
S16	-0,0767342	0,2137436	0,792533
S17	0,0263154	0,3383258	0,777683
S18	-0,0535809	0,2533633	0,795822

S1-S6 – škály pro faktor srozumitelnosti (S)

S7-S12 – škály pro faktor hodnocení (H)

S13-S18 – škály pro faktor působivosti (P)

Hodnoty faktorových nábojů vyšší než 0,6 jsou tučně zvýrazněny.

Příloha 2

Výsledky reliability provedených měření

(ověřené metodou půlení a Cronbachovým koeficientem alfa)

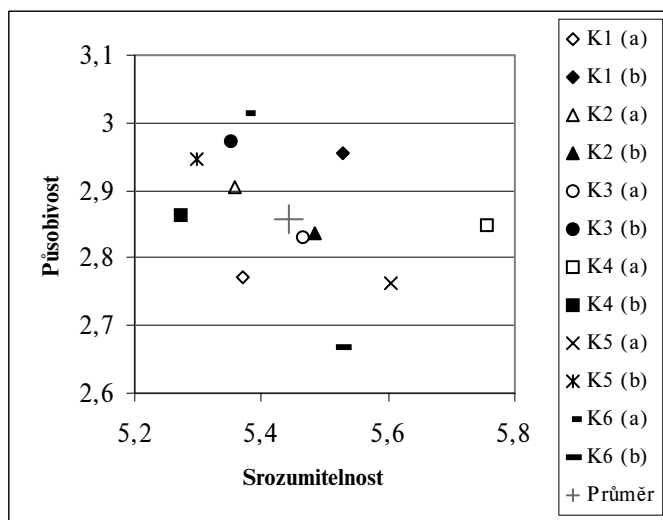
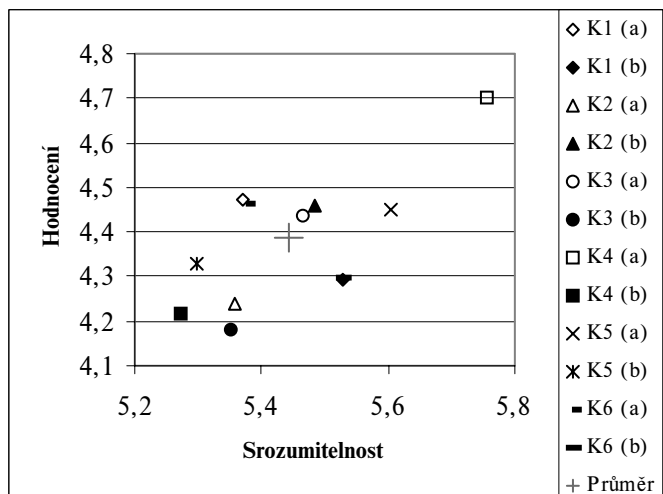
	Srozumitelnost		Hodnocení		Působivost			Resp.
Báseň	$r^{1/2}$	Cronb.	$r^{1/2}$	Cronb.	$r^{1/2}$	Cronb.	Cronb. celek	
1	0,876	0,875	0,914	0,895	0,855	0,813	0,883	221
2	0,929	0,889	0,951	0,939	0,874	0,849	0,913	221
3	0,914	0,866	0,940	0,916	0,851	0,843	0,864	221
4	0,928	0,913	0,957	0,939	0,909	0,873	0,909	221
5	0,905	0,859	0,960	0,951	0,836	0,838	0,895	221
6	0,956	0,933	0,947	0,912	0,895	0,889	0,887	221
7	0,920	0,888	0,949	0,923	0,891	0,839	0,881	221
8	0,912	0,889	0,945	0,930	0,869	0,858	0,888	221
B1-8	0,935	0,917	0,948	0,935	0,900	0,885	0,886	1768

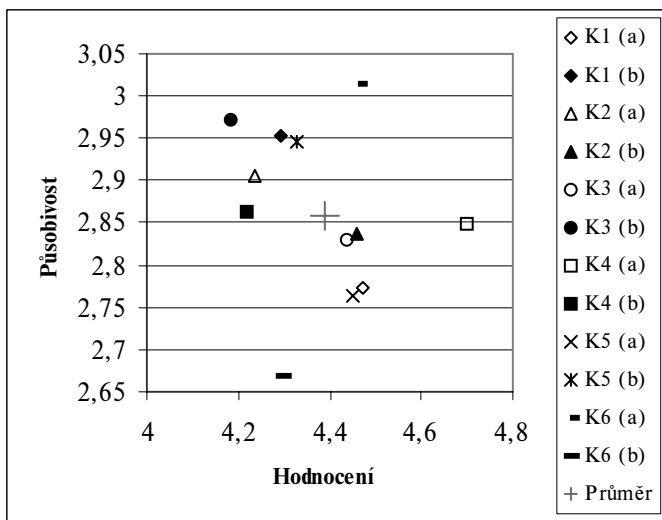
$r^{1/2}$ – koeficient reliability získaný metodou půlení (vždy zvlášť pro škály každého faktoru); Cronb. – Cronbachův koeficient alfa (vždy zvlášť pro škály každého faktoru); Cronb. celek – Cronbachův koeficient alfa (pro všechny škály dohromady); Resp. – počet respondentů posuzujících konkrétní báseň; B1-8 – koeficient reliability pro každý faktor v součtu výsledků všech básní

Příloha 3

Grafické zpracování výsledků u básně B6

(hodnoty sémantického diferenciálu u jednotlivých kategorií respondentů)

Mgr. Jaroslav Vala, Ph.D
 Katedra českého jazyka a literatury
 Pedagogická fakulta UP v Olomouci
 Žižkovo nám. 5
 772 00 Olomouc
 jaroslav.vala@upol.cz